

КЫРГЫЗСТАНДЫН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ АЯЛДАРДЫН РОЛУ

АЙЫПКАЗИЕВА РЕНАТА

Кыргыз элинин тарыхындагы аялдын ролу жана орду азыркы мезгилде өзгөчө кызыкчылык туудурат. Бир жагынан, коомдо социалдык ролдор биологиялык жактан алдын ала аныкталган деген салттуу түшүнүктөр сакталып калган жана маданияттын бир бөлүгүнө айланган, бул болсо гендердик дискриминациялык көрүнүштөрдүн негизин түзгөн. Экинчи жагынан, аялдардын саясатка жандуу аралашуусу, аялдардын көптөгөн уюмдарынын жана бирикмелеринин ишмердиги демократиянын өлкөдөгү базасын олуттуу кеңейтүүгө, аялдардын коомдук-саясий, социалдык-экономикалык статусун бир топ жогору деңгээлге көтөрүүгө жардам берет. Мунун бардыгы аялдардын тарыхый ролунун өлкөнүн турмушундагы ролун терең критикалык жана объективдүү андап-билүүнү талап кылат.

Эгер аялдардын Кыргызстандагы азыркы оор мезгилдеги турмушун карап көрсөк, жаңыдан калыптанып жаткан рынок шартында, экономикалык төмөндөөнүн кесепетинен улам аялдардын республикадагы абалы начарлады. Алар жакырчылык менен, жумушсуздук, ден соолуктун начарлашы, укуксуздук, жумушта жана үй чарбасында ашыкча жүктөө менен көбүрөөк кездеше башташты. Аял жумушчу күчүн маргинализация процесси тездеди: төмөн эмгек акы менен, төмөнкү квалификация менен, эмгектин аткаруучулук мүнөзү, кесиптердин чектелген тизмеси, эмгектин начар шарттары, кесиптик горизонталдык мобилдүүлүк, толук эмес жумуш күнү менен мүнөздөлгөн аял жумушчу күчүнүн рыногу акырындан калыптанып жатат. Ичинде аялдар басымдуулук кылган жакырлардын олуттуу топтору жаралууда: аз акы төлөнгөн же такыр төлөнбөгөн бала багуу боюнча отпусада көп убакыттан бери болгон, же такыр жумушсуз аялдар, толук эмес жумуш күн иштеген аялдар, пенсионер аялдар, жалгыз бой аялдар, көп балалуу аялдар. Бул аялдардын абалындагы жагымсыз факторлордун күчөшүнө алып келүүдө.

Аялдар республиканын эмгек ресурстарынын зор булагын түзүп, экономикада маанилүү роль ойношот. Юридикалык жактан аялдардын эмгеги аларды оор кол эмгегинде колдонууга тыюу салган көптөгөн эрежелер, нормалар жана мыйзамдар менен корголгон. Бирок, иш жүзүндө көптөгөн мыйзам тарабынан аныкталган нормаларга көңүл бурулбайт жана сакталбайт.

Кыргыздардагы гендердик түшүнүктөрдүн өнүгүшү айрым бир илимий тарыхка ээ. Революцияга чейинки Кыргызстан аялдарынын укуксуз жашоосу Ч. Валихановдун, Г. Загряжскийдин, Г. Гинстин китептеринде жана макалаларында сүрөттөлгөн. Бул авторлор аялдардын күндүк абалынын социалдык тамырларын ачып беришпейт, бирок алардын эмгектери белгилүү бир таанып-билүүчүлүк мааниге ээ, анткени кыргыз аялдарынын оор турмушу менен тааныштырышат.

Белгилүү этнограф С. Абрамзондун изилдөөлөрүндө, С. Любимованын, А. Джумагуловдун эмгектеринде аялдын абалы этносоциалдык жана маданий-тиричилик факторлордун фонунда каралат. Т. Ташевскаянын изилдөөсүндө республикадагы аялдарга билим берүүнүн өнүгүш тарыхы жөнүндө, А. Апышеванын жана С. Бегматованын изилдөөсүндө аялдын абалы жөнүндө, С. Бекходжаеванын изилдөөсүндө аял эмгек ресурстары жөнүндө, Н. Животовскаянын эмгектеринде Кыргызстан аялдарынын Улуу Атамекендик согуш жылдарындагы эмгектеги эрдиктери жөнүндө кызыктуу факты-материалдар камтылган. Аялдардын советтик курулушка кошкон салымы жөнүндө айрым маалыматтар Дж. Малабаевдин, А.Э. Измайловдун, С. Керимбаевдин, Б. Чыймылованын монографияларында камтылат. Совет мезгилиндеги аял маселесин бир кыйла терең изилдөө Ж. Татыбекованын эмгектеринде жүргүзүлгөн.

90-жылдардын башынан баштап каралып жаткан маселенин историографиясынын өнүгүшүнө мамлекеттин суверендешүү процесси жана кыргыз коомунун демократиялашуу процесси чоң таасир кылды. Республикада гендердик саясат боюнча илимий конференциялар, симпозиумдар, тегерек столдор өткөрүлдү. Р.Т. Айтматова, Г.К. Ибраева, А.К. Карасаева, М.А. Карыбаева, Л.Ч. Сыдыкова, А.С. Табышалиева, Б.Г. Тугельбаева, А.Б. Элебаева сыяктуу окумуштуулардын жана коомдук-саясий ишмерлердин кызыктуу эмгектери жаралды.

Бирок, жалпысынан алганда, аталган маселенин комплекстүү, системалуу тарыхый изилдөө катары жетишерлик изилденбегенин айтууга болот. Көпчүлүк изилдөөлөр бизди кызыктырган проблематиканы жалпы улуттук тарыхты анализ кылуу учурунда учкай түрдө гана камтыйт, же «таптык подход» методологиясынын «мөөрүн» алып жүрүшөт, бул жагдай иликтенип жаткан кубулушка объективдүү жана бүтүн мүнөздөмө бере албайт.

Аялдын инсан катары өнүгүүсү эле эмес, анын тарыхтагы жана илимдеги ролуна татыктуу баа берилбейт. Аялдардын абалынын өткөндөгү жана кайсы бир деңгээлде азыркы мезгилдеги экинчи даражалуулугун танбай туруп, аял бардык доорлордо, бардык цивилизацияларда жана коомдордо өтө маанилүү орун ээлегенин айтуу керек. Ошондуктан аял жөнүндө, эркек жана коом, башка факторлор таасир эте турган объект катары кароого болбойт. Аял турмуш процессинин жүрүшүнө активдүү таасир этүүгө умтулган субъект катары каралууга тийиш. Тарых аялдын кесипти тандоодо анын физиологиялык өзгөчөлүктөрү менен чектелип калуусун колдобойт, туура көрбөйт. Бул жагынан айрыкча кыргыз аялдары айырмаланышкан. Жоокер, саясатчы, аскер башчы аялдар, көтөрүлүш баштаган аялдар белгилүү. Мисал катары Курманжан Датка, Уркуя, Каныкей

жана башкаларды айтууга болот. «Жел болбосо, чөптүн башы кыймылдабайт» дегендей, менин оюмча, эпикалык жана жомоктук каармандардын прототиптери болгон. Эгер андай болсо, аялдын инсан катары ролу кыргыз элинде өтө жогору болгон. Ушундан улам, айрым объективдүү жүйөөлөр бар болсо да, аялдын инсан катары тарыхтагы ролун төмөндөтүп жиберүү эч кандай негизсиз. Бүгүнкү күндө окулуп жаткан тарых толугу менен аялдардын тең укуктуулугун белгилеп турат. Ошондуктан айрым авторлор аялдар азырынча «тарыхтын көмүскө бөлүгүндө» калып жатат деп белгилешет, тарых илиминин гендердик түшүнүүгө ылайык келген методологиясы талап кылынып жатат. Аялдардын бейөкмөт уюмдарын, кыймылдарын иликтөө кубандырат, аялдардын азыркы учурдагы абалы жакшырды, бирок али да бул картина идеалдуу болуудан алыс. Ал эми кыргыз аялынын абалы Азиянын башка өлкөлөрүндөгү аялдарга салыштырганда бир аз жакшыраак.

Ар кайсы өлкөлөрдөгү аялдар өздөрүн ар кандай сезишет. Өнөр жайы өнүккөн жана социалдык багытталган мамлекеттерде аялдар тең укуктуулукка дээрлик жетишти, ал эми өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө аялдар маселелерин чечүүдө регресс же сенектик байкалат. Бирок азыркы мезгилдин эл аралык тенденциялары аялдын инсан катары өнүгүү процессине түрткү берип жатат, бул болсо адамдык потенциалдын өнүгүшүнө жагымдуу таасир этет. XXI кылымда дүйнөлүк коомчулук адамдын дүйнө жүзү боюнча тең укуктуулугуна жетишүү жана цивилизациялар ортосундагы карама-каршылыктарды жоюу багытында иштерди улантат деп ишенүүгө болот. Кыргызстандын аялдары да, биздин чоң энелерибиз жана эпикалык аял каармандар коомдун турмушуна катышкандай, бул ишке катышууга тийиш. Мында бизге «Манас» эпосундагы Каныкейдин образы мисал боло алат.

«Манас» эпосу биздин рухий булагыбыз болгондуктан, ал бизге кыргыз аялынын инсан катары өнүгүүсүнүн объективдүү жана субъективдүү шарттарын аныктоого жардам бере алат. Аялдын социалдык функцияларын өзгөртүүнүн тенденциялары да «Манас» эпосуна таяна алат.

Инсандын калыптануусу өтө татаал процесс, аялдын инсандыгынын калыптануусу андан да татаал. Ал эми кыргыз аялынын инсан катары калыптануусу жөнүндө айтыш оор. Каныкейдин образындагы касиеттер анны кыргыз аялын инсан катары калыптануусуна үлгү катары алууга мүмкүндүк берет.

Саясий ишмер К.А. Жумалиев белгилегендей: «Аял аялдыгы менен акылман Каныкей да, чечен Ак-Шербет да, башкаруучу Курманжан Датка да боло алат». Канчалык тең укуксуз болсо да, аялдар дайыма, бардык доорлордо коом үчүн кыйын болгон учурларда эркектерге жардам берип турушкан.

Дүйнөдөгү аялдар эркектер үстөмдүк кылуучу абалын өз ыктыяры менен өткөрүп бербесин түшүнүшөт, ошондуктан алар өз укуктарын коргоп калууга даяр. Аялдарды көтөрүүнүн негизги максаты жыныстардын ортосундагы тендикке жетүү үчүн жолдо карама-каршылыктарды жана күрөштү күчөтүү эмес. Мында башка принциптер жетекчиликке алынышы керек. Социалдык бытиёну чогуу куруу аркылуу карама-каршылыктар азайып, кызматташтык жана өз ара түшүнүшүү жогорулоого тийиш. Бул процесс азыр жүрүп жатат жана муну коомдук турмуштун ар кыл сферасынан көрүүгө болот. Биздин оюбузча, планетанын калкынын көпчүлүк бөлүгүн түзгөн аялдар тарыхый өнүгүүгө дагы толук кандуураак катышса, тарых мындан да жакшы өнүгөт.

Ошондуктан аялдардын өздөрү, Каныкейди үлгү кылып, өз укуктарын жана милдеттерин өздөрү коргоп калууга, өздөрүн инсан катары туура калыптандырууга тийиш. Бул изилдөө аларга бул жолдо жардам берип, кыргыз аялынын инсандыгын калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн теориялык жолдорун көрсөтөт деп ишенем.

Кыргызстанда эркектердин жана аялдардын тең укуктуулук принцибин бекемдеген негизги документтер кабыл алынса да, гендердик тендикке жана гендердик сезимталдыкты жогорулатууга чакырган көптөгөн иштер аткарылса да, кыргыздардын жүрүм-турумундагы жана ой жүгүртүүсүндөгү гендердик стереотиптер элдик маданияттын ажырагыс бөлүгү бойдон калууда.

Колдонулган адабияттар :

1. Женщины и мужчины Кыргызской Республики. Сборник гендерно-разделенной статистики. – Бишкек, 2002
2. Закон Кыргызской республики «Об основах государственной гарантий обеспечения гендерного равенства». - Бишкек, 2003, - 55 с.
3. Мусаев С. Образ Каныкей /Из проблем народности эпоса «Манас»/ - Автореферат, Фрунзе, 1964
4. Мусаев С. Эпос «Манас» - Фрунзе: Илим, 1979
5. Сыдыкова Л.Ч. Женщины Кыргызстана – Бишкек, 1994
6. Табышалиева А. Отражение во времени: Заметки к истории положения женщин Центральной Азии. Бишкек, 1996
7. Элебаева А.Б. Социальное положение женщины в Кыргызстане – Бишкек, 1994